

СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Нова парадигма освіти є „засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина, дієвим чинником модернізації суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені” [8, с. 270]. Вона орієнтує на взаємодію знань і моралі, розвиток як когнітивної, так і емоційно-ціннісної сфери особистості. Це стане можливим за умови посилення пріоритетів виховання в загальному процесі спілкування. Формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання в неї ціннісного ставлення до процесу спілкування. Ефективність такого виховання суттєво залежить від його наукового забезпечення.

Сьогодні кожен громадянин України має знати й поважати державну мову, вміти спілкуватися нею, дотримуючись норм мовленнєвої поведінки, прагнути до взаєморозуміння, співпраці між людьми, які належать до різних народів, соціальних груп, спільнот. Кожний індивід часто обирає ту чи іншу манеру спілкування, мовленнєву поведінку. Те, як люди обмінюються між собою думками, почуттями, значною мірою залежить від ситуації, в яку вони потрапляють, від культурної традиції, яку вони наслідують.

Поняття „спілкування” трактується в науково-педагогічній літературі в різних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.Виготський, С.Рубінштейн, С.Гончаренко, М.Лісіна); як одна з форм людської взаємодії (Б.Ананьєв, І.Кон, О.Леонтьєв, М.Каган, В.М'ясищев, Б.Ломов, В.Шеломенцев); як специфічна форма інформаційного зв'язку (В.Шапар, Б.Паригін).

Така різноплановість думок учених щодо визначення цього поняття пояснюється недостатньою розробленістю сутності цього явища. Досить складно виокремити спілкування з різних сфер суспільного життя. Воно є необхідним компонентом культурної, політичної, економічної, духовної та інших різновидів людської діяльності. Саме завдяки спілкуванню люди та соціальні групи вступають у такі стосунки одне з одним.

Враховуючи складність та багатоаспектність поняття „спілкування”, зупинимось на трактуванні його різними вченими.

Український педагогічний словник подає таке визначення спілкування: „складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі тощо” [3, с. 317].

У психологічному тлумачному словнику зазначається, що спілкування – це „складний

багатоплановий процес установалення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності, містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння партнера у спілкуванні...” [11, с. 492-493].

Для більшого розуміння та осмислення цих тлумачень звернемось до поглядів науковців.

М.Лісіна розглядає спілкування як процес обміну думками, емоціями, почуттями та переживаннями. В її інтерпретації спілкування постає як взаємодія, що передбачає взаєморозуміння та можливість взаємного впливу людей один на одного. Розробляючи психологічну концепцію спілкування, дослідниця виділяє такі його структурні компоненти: предмет – інша людина; потреби, мотиви – те, заради чого здійснюється спілкування; дії – цілеспрямований акт, що адресується суб'єктові і спрямований на нього як об'єкт сприймання; завдання – мета, яку необхідно здійснити в даних конкретних умовах за допомогою певних дій; засоби – операції реалізації для спілкування; продукти – утворення матеріальних і духовних цінностей, що виникають у результаті спілкування [5].

Спілкування як складний процес взаємодії особистостей, які впливають одна на одну, розглядає В.М'ясищев. В основі педагогічної концепції вченого лежить ідея про те, що фундаментальні потреби людини як потреба у праці, спілкуванні, а також властивості особистості (характер, здібності та нахили) активно проявляються й розвиваються у впливові людини на довкілля, речі та предмети, та у взаємодії людей, що впливає на формування особистості. Особистість для нього – це продукт індивідуального досвіду спілкування та взаємодії з іншими людьми. Будучи об'єктом або результатом відносин, які формуються під час спілкування, особистість одночасно характеризується через певні взаємини. Людина може не усвідомлювати того, що від неї великою мірою залежить ставлення до неї довколишніх, а, отже і характер переживань від спілкування з людьми, ті оцінки, які вона дає цим людям. Розглядаючи процес спілкування В.М'ясищев наголошує на важливості всебічного розгляду не лише особливостей відображення, а й відносин, які при цьому практикуються [7, с. 115].

Ідеї вченого про характер спілкування та його вплив на особистість дають підставу зробити висновок: важливого значення набувають розвиток почуттів, волі, розуму та інших якостей особистості у процесі спілкування людей. Не менш вагомим є індивідуальний досвід, який людина накопичує в комунікативній діяльності.

Аналогічні думки висловлює Б.Ломов. Він вважає,

що спілкування охоплює особливу категорію взаємин: суб'єкт-суб'єкт. До цієї категорії відносить практично всі види міжособистісних стосунків, до яких учні залучаються у процесі життєдіяльності. Спілкування постає як об'єктивний процес взаємодії людей, яких об'єднують різноманітні суб'єктивні стосунки [6, с. 73-75].

На думку вченого, основним принципом взаємодії у процесі комунікації є не регулярне чергування дій або впливів кожного з учасників спілкування, а саме їх неперервна взаємодія. В акті комунікації не можна відокремлювати діяльність одного суб'єкта від іншого, їх необхідно розглядати лише у цілості, що підкреслює характер міжособистісної взаємодії у спілкуванні.

Запропонована Б.Ломовим теза про „взаємодійність” спілкування має значення для нашого дослідження, оскільки є передумовою розуміння неперервної природи комунікативного акту.

В.Шеломенцев стоїть на позиціях, що спілкування – це одна з найважливіших форм людської взаємодії, завдяки якій індивіди мають змогу фізично та духовно формувати один одного. Учений зауважує, що без обміну досвідом, думками, певними навичками люди не змогли б існувати в суспільстві. Термін „спілкування” він переважно застосовує для характеристики міжособистісних відносин. У процесі спілкування люди не лише формують свої уявлення про довколишнє середовище, але й виробляють почуття толерантності, увічливості, взаєморозуміння, вчать знаходити спільну мову [12].

На нашу думку, за такого підходу спілкування набуває значення вираження соціальної активності особистості й відповідної соціальної групи. Саме через це формується високий рівень міжособистісних стосунків, що розвиваються як результат активності самих членів соціальних груп, які усвідомили їх необхідність і відповідальність у цьому питанні. Можна сказати, що активність суб'єкта є тим більшою, чим ширша сфера спілкування.

У свою чергу О.Леонт'єв вважає, що спілкування – це система цілеспрямованих та вмотивованих процесів, які забезпечують взаємодію людей у колективній діяльності, реалізують суспільні й особистісні психологічні відносини та використовують специфічні засоби, перш за все – мову [4].

Вчений наголошує на тому, що взаємодія опосередкована спілкуванням і саме завдяки цьому люди обмінюються думками, ідеями, переживаннями. У міжособистісній взаємодії вчений вбачає колективну діяльність, що носить соціальний характер. Так, О.Леонт'єв підводить нас до розуміння взаємодії як спільної, колективної діяльності та її соціальної природи.

Таким чином, процесом спілкування можна керувати, спрямовуючи у певному напрямі, на нього можна впливати та регулювати його.

Заслугове на увагу запропоноване І.Бехом положення про те, що спілкування є процесом взаємодії, що ґрунтується на психологічних особливостях людини. Тому, стверджує вчений, його недоцільно зводити до діяльності й відповідно отожднювати суб'єкт з об'єктом, яке передбачається таким зведенням. В той же час різні види предметної діяльності можуть здійснюватися в актах комунікації. Цього можна досягти в умовах особливих суб'єкт-суб'єктних взаємин у паралельній взаємодії, в якій відбувається вияв власних сутнісних сил та спрямованість їх на дитину з тим, щоб не „тягти її силоміць до себе, а запросити створювати разом і особистість дитини і свою власну особистість” [2, с. 342].

Думка вченого про паралельну взаємодію, взаємний вплив учителя та учнів – найоптимальніший міжособистісний зв'язок, перетворювальна сила якого дуже значна, дозволяє припустити міркування щодо важливої значущості особистості вчителя з „особистим голосом і обличчям”, який має створювати у просторі особистісних взаємин неповторну індивідуальність учня [2, с. 342].

Неабиякого значення для нашого дослідження набуває ще одна теза І.Беґа про важливість урахування зовнішнього та внутрішнього впливу на особистість у процесі спілкування. Цей вплив не може здійснюватися сам по собі, а повинен спонукати до взаємодії, бо від цього залежить, чи зрозуміють його, чи відштовхнуть, чи відбудеться внутрішня діяльність та усвідомлення суб'єктом власної здатності у власному волевиявленні [2, с. 344].

Наукові позиції вченого дозволяють зробити висновок про те, що виховний вплив спілкування буде ефективним за умов сильних емоційних почуттів, здатних духовно вдосконалювати особистість.

Отже, виникає необхідність створення певних ситуацій, які б активізували приховані резерви розуму та душі, що лише зрідка виникають у буденному житті. Доцільність такого підходу переконує в тому, що треба створювати такі ситуації в педагогічному процесі, де дитина доходить стану піднесення, захоплення, шляхом емпатії викликати духовно утворюючу силу.

У процесі соціалізації кожна людина знайомиться з нормами та правилами спілкування, оволодіває мовою, моделями поведінки. З народження дитина вчиться розмовляти, розуміти дорослих та одна одну, будувати та корегувати власну поведінку, згодом виробляється внутрішня система цінностей. Для того, щоб культура

спілкування стала здобутком особистості, необхідною є активна взаємодія з іншими людьми, у процесі чого відбувається справжнє засвоєння цих засобів. Кожна нова ситуація спілкування передбачає пошук різних засобів, удосконалення способів спілкування, адаптації їх до конкретних умов.

Спілкування сприяє розширенню світогляду людей, розвиткові інтелекту, набуттю колективістських якостей, знань, умінь для успішної діяльності. Цим забезпечуються всі умови для розвитку цілеспрямованості, волі, оцінок, орієнтацій – всього того, що характеризує стійку потребу не просто жити, існувати серед людей, а здійснювати у своїй повсякденній діяльності життєву позицію активного учасника суспільних перетворень. Саме тому неможливо забувати про значення спілкування у загальній системі показників культури людей. Спілкування є результатом розвитку суспільної історії, основою нашої культури й одночасно засобом розвитку суспільства. У процесі спілкування забезпечується єдність дій людей, їх консолідація, упорядковується цілеспрямована діяльність.

Процес спілкування характеризується тим, що суб'єктивний світ однієї особистості розкривається крізь призму іншої. У комунікативному акті людина самовизначається, виявляючи при цьому свою індивідуальність. У спілкуванні можна виокремити певні комунікативні вміння людини, її риси характеру. Завдяки організації мовленнєвої поведінки особистості можна судити про загальну культуру спілкування та грамотність індивіда.

Упродовж усього життя в людей не згасає бажання випробувати нові форми спілкування. Звичайно включення індивіда в систему соціальних відносин відбувається природнім шляхом в актах соціальної взаємодії. Так, спілкуючись, людина сама вдосконалює власний стиль поведінки залежно від умов, які висуває суспільство, від тих соціальних груп, в які вона включається. І тут важливим є не тільки знання мови, а й уміння поводитись тактовно і природно в певних ситуаціях. А це вміння слід виховувати. Виховання передбачає наявність суб'єкта та об'єкта, а також цілей, способів і засобів виховного впливу.

Вивчення феномена спілкування передбачає виокремлення в його складній структурі такої властивості як взаємодія.

У філософській науці категорія взаємодії визначається як „поняття, що відображає процес та результат впливу різних об'єктів один на одного, унаслідок чого змінюється їх первісний стан” [9, с. 17].

Спілкування як форма міжособистісної взаємодії є „виявом активності особистості та соціальних груп, засобом регуляції їхньої поведінки, діяльності та стосунків” [10, с. 23].

Розглядаючи спілкування як основу міжособистісної взаємодії, уважаємо за необхідне

виділити його основні компоненти.

Предмет спілкування – це інша людина, суб'єкт спілкування. Потреба у спілкуванні – це прагнення людини до пізнання та оцінки інших індивідів, а звідси – до самопізнання й самооцінки. Люди пізнають себе та довколишніх через різноманітні види діяльності, оскільки в кожному з них людина по-різному проявляє себе. У процесі діяльності люди обмінюються не лише думками та переживаннями, а й різними діями. Під час планування спільної діяльності відбувається координація та розподіл функцій, що призводить до взаємного стимулювання, взаємного контролю та взаємодопомоги під час розв'язання спільного завдання. Цим обумовлюється той факт, що кожен з партнерів по взаємодії робить свій внесок у його розв'язання, тим самим забезпечуючи більш ефективну діяльність порівняно із сумою окремих індивідуальних результатів учасників взаємодії.

Таким чином, взаємодія, як слушно наголошує І.Цимбалюк, – це „аспект спілкування, що виявляється в організації людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення певної спільної мети” [10, с. 24].

Комунікативні мотиви – це те, заради чого здійснюється спілкування. Дії спілкування – одиниці комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині та спрямований на неї як на об'єкт. Завдання спілкування – це та мета, на досягнення якої в даних конкретних умовах спрямовані різноманітні дії, що здійснюються у процесі спілкування. Мета і завдання можуть не співпадати між собою. Засоби спілкування – це ті операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування.

Такий підхід до спілкування дає змогу чітко виділити якісні зміни, що відбуваються у процесі комунікації, порівняти спілкування з іншими видами діяльності, визначити його місце та зв'язок з життєдіяльністю особистості.

Особистість є суб'єктом виробничих, релігійних, політичних та ін. стосунків, які часто називають соціальними. Їх характерною ознакою є те, що вони позбавлені особового вираження і відображають взаємодію не лише між окремими індивідами, а між членами різних соціальних груп. Такі стосунки є об'єктивними, через те, що людина виступає в них незалежно від своїх намірів та прагнень.

Звичайно включення індивіда у систему соціальних відносин відбувається природнім шляхом в актах соціальної взаємодії. Так, спілкуючись, людина сама вдосконалює власний стиль поведінки залежно від умов, які висуває суспільство, від тих соціальних груп, в які вона включається. І тут важливим є не тільки знання мови, а й уміння поводитись тактовно і природно в певних ситуаціях. А таке вміння слід виховувати.

Відбиваючись у внутрішньому світі людини,

такі стосунки набувають індивідуального, особистісного відтінку оскільки проходять через свідомість особистості як результат її взаємодії з навколишнім середовищем.

Отже, довілля виступає важливим аспектом у міжособистісній взаємодії людини і суспільства.

Проблеми, пов'язані з процесом виховання особистості, знаходяться в полі зору зарубіжних учених. Зокрема відомий американський учений Д.Хенінгс, розглядаючи ці питання на рівні вчителя і учнів, значну увагу приділяє розвиткові комунікативних умінь, головними з яких виступають вербальне та невербальне спілкування й уміння слухати. Звідси вчений виокремлює два невід'ємні компоненти спілкування: вербальний (вимовлені слова та їх значення) і вокальний (голосові модуляції, тембр, тон, висота тощо).

Ряд педагогів-гуманістів (Р.Блум, А.Комбе, К. Роджерс) непересічного значення надають процесові підготовки до спілкування. Особистість, підготовлена до спілкування, має добре знати навколишній світ, позитивно сприймати все, що відбувається навколо, адекватно ставитися до цілей, поставлених суспільством.

Б.Ананьєв наголошував на тому, що через спілкування людина будує свої відносини з іншими людьми, з навколишнім світом. На думку вченого, спілкування є тією умовою, завдяки якій люди пізнають світ навколо себе, формують емоційний відгук на цю дійсність. Поділяємо погляд психолога на те, що спілкування є однією з найважливіших потреб особистості. В той же час це й особливий вид людської діяльності, у процесі якої відбувається формування психічних якостей людини, її внутрішній розвиток, становлення способу поведінки [1].

Вчений окреслив важливість урахування категорії спілкування серед інших детермінант, які визначають прояви та розвиток психіки людини. Вчений довів, що у повсякденному житті індивіди мають певні стосунки не лише з предметним світом, але й з людьми. Механізмом, за допомогою якого ці стосунки встановлюються і розвиваються, є діяльність: праця, гра, навчання, спілкування.

У процесі спілкування люди обмінюються знаннями і цим самим підвищують свій культурний рівень. Важливого значення набувають як самі знання, так і позитивне ставлення до них особистості, яке відбувається у процесі сприйняття. Під час спілкування люди здатні співпереживати, емоційно висловлювати свої думки, унаслідок чого емоції одного зі співбесідників підсилюються або послаблюються через думки та переживання іншого. Як результат такого емоційного впливу маємо створення відповідного настрою в тих, хто

спілкується – радості, захоплення, агресії, співпереживання тощо.

Отже, спілкування є неодмінною умовою інтелектуальної та соціальної діяльності людини, важливим джерелом пізнання світу, засобом збагачення знань людини, розвитку її почуттів та формування духовності. Виховання культури спілкування особистості являє собою, з одного боку, складний та багатогранний процес оволодіння культурними інструментами спілкування та моральними нормами поведінки, що були вироблені протягом суспільно-історичного досвіду людства й прийняті в тій соціальній групі, до якої належить ця людина. З іншого боку, виховання культури спілкування – це розвиток комунікативних здібностей індивіда. У цьому аспекті враховуються такі чинники.

По-перше, формування системи диспозицій по відношенню до самого процесу спілкування, до іншої особи, до самого себе. Для того, щоб спілкування було більш гуманістичним та ефективним слід врахувати такі особливості: свідоме творче ставлення до процесу спілкування, прагнення вдосконалити його, урізноманітнити; турботливе відношення до партнерів у спілкуванні, безумовна повага до особистості; адекватне ставлення до самого себе, здатність критично аналізувати свою поведінку та змінювати її у відповідній ситуації.

По-друге, оволодіння знаками, що використовуються під час акту спілкування, етикетними моделями й стратегіями поведінки, нормами, які регулюють процес взаємодії.

По-третє, розвиток комунікативних умінь та навичок, уміння здійснювати культурну, рольову та емоційну ідентифікацію, що дозволить правильно оцінити ситуацію; координувати свою поведінку у відповідності з поведінкою партнера по спілкуванню; користуватися своїми виражальними засобами (голос, міміка, пластика, жести) для більш чіткого вираження думок, емоцій, почуттів у відповідності з комунікативним завданням, вправно користуватися своїми почуттями та поведінкою в конфліктних ситуаціях.

Узагальнюючи зазначене, доходимо висновку про те, що спілкування – складний вид людських стосунків. Процес спілкування можна розглядати як взаємодію людей і як діяльність, оскільки при цьому завжди висувається певна мета (передати інформацію, змінити чиюсь поведінку тощо), індивіди керуються певними мотивами, використовують засоби і, залежно від їх ефективності, отримують результат. Спілкуванню завдячуємо тим, що воно розвиває емоційну сферу індивіда, оскільки один з партнерів провокує виникнення в іншого певних емоцій, які, закріплюючись, стають характеристиками його особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды: В 2 т. – М., 1980. Т.2. – 287с.
2. *Бех І.Д.* Особистісно орієнтований підхід у вихованні // Проф. освіта: педагогіка і психологія / За ред. Т.Левовицького, І.Вільш, І.Зязюна. Ч.2. Польсько-український журнал. – К.: Ченстохова, 2000. – 486с.
3. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
4. *Леонтьев А.А.* Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 365с.
5. *Лисина М.И.* Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 143 с.
6. *Ломов Б.Ф.* Методические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444с.
7. *Мясищев В.Н.* Психология отношений / Под ред. А.А.Бодалева. – М.: Изд. Институт практической психологии, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1995. – 356с.
8. *Національна доктрина розвитку освіти // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ ст. / Авт. кол.: В.Литвин, В.Андрущенко, А.Гуржій та ін. – К.: Навчальна книга, 2004. – Кн.3. – С.270-284.*
9. *Современная философия: Словарь и хрестоматия.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 511с.
10. *Цимбалюк І.М.* Психологія спілкування: Навч. посібник. – К.: Професіонал, 2007. – 464с.
11. *Шанар В.Б.* Психологічний тлумачний словник. – Харків: Прапор, 2004. – 640с.
12. *Шеломенцев В. М.* Етикет і сучасна культура спілкування / В.К. Федорченко (заг. ред.). – 2 вид. – К.: Лібра, 2003. – 415с.

Подано до редакції 13.03.08

РЕЗЮМЕ

В статье сделана попытка выяснить сущность общения и рассмотреть процесс коммуникации под углом зрения межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: общение, межличностное взаимодействие, коммуникативный акт, личность.

РЕЗЮМЕ

У статті зроблено спробу з'ясувати сутність спілкування та розглянути процес комунікації під кутом зору міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: спілкування, міжособистісна взаємодія, комунікативний акт, особистість.

SUMMARY

The article specifies the essence of communication and analyzes the process of communication as interpersonal interaction.

Keywords: communication, interpersonal interaction, act of communication, person.